

Ці рядки свідчать про те, що вдивляючись у національну історію, мемуаристи шукають симетрію між минулим і майбутнім, глибше досліджують людську психологію у контексті суспільних рухів та політичних катаклізмів, оцінюють вчинки своїх сучасників, намагаючись відповісти на гострі питання сьогодення, переосмислити радикалізм минулого часу. Взаємопроникнення часових пластів робить можливим отримання узагальненого досвіду епохи для пошуку духовних і моральних істин.

Дослідження проблеми часу, як складової художньо-документальної літератури в напрямку поглибленого вивчення інтерпретації зв'язку часу між подіями історичного минулого та сучасності, вважаємо перспективним, адже це сприятиме розкриттю нових граней поетики та організації системи мемуарних жанрів. Теоретичні положення розвідки можуть слугувати підґрунтям для аналізу історико-літературних засад метажанрової дефініції мемуаристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук Б. Спомини в біографії / Богдан Бойчук. – К.: Факт, 2003. – 200 с.
2. Гром'як Р. Що доведено життям / Р. Гром'як. – К.: Дніпро, 1988. – 255 с.
3. Євген Маланюк. Нотатники (1936-1938): Документально-художнє видання / [біогр. нарис, вступ. статті, підг. текстів, упоряд. та прим. Л. Куценка]. – К.: Темпора, 2008. – 336 с.
4. Київські неокласики / Упоряд. В. Агеєва. – К.: Факт, 2003. – 352 с.
5. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади: у 2 кн. – Кн. 1. / Григорій Костюк; [передм. М. Жулинського]. – К.: Смолоскип, 2008. – 720 с.
6. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади: у 2 кн. – Кн. 2. / Григорій Костюк; [передм. М. Жулинського]. – К.: Смолоскип, 2008. – 512 с.

УДК 821.161.2:82-31:17.023.31

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТЕЙ “ДОРΟΣЛИХ НЕ ПО ЛІТАХ” ДІТЕЙ ЗА ТВОРАМИ Г. ТЮТЮННИКА ТА В. БЛИЗНЕЦЯ

Макарова Т. М., к. філол. н., доцент

Криворізька філія ПВНЗ “Європейський університет”

Стаття присвячена дослідженню процесу становлення особистостей, дитинство яких випало на роки війни та визначенню їх ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: виховання, особистість, морально-етичні цінності.

Макарова Т. М. ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ “ВЗРОСЛЫХ НЕ ПО ВОЗРАСТУ” ДЕТЕЙ ПО ПРОИЗВЕДЕНИЯМ В. БЛИЗНЕЦА И Г. ТЮТЮННИКА / Криворожский филиал ЧВУЗ “Европейский университет”, Украина.

Статья посвящена исследованию процесса становления личностей, детство которых выпало на годы войны и определению их ценностных ориентаций.

Ключевые слова: воспитание, личность, морально-этические ценности.

Makarova T. M. FORMATION of the PERSON “ADULTS NOT ON AGE” CHILDREN ON V. BLIZNETS' AND G. TJUTJUNNIK's works / Krivoy Rog branch CHVUZ “European University”, Ukraine.

The article is devoted research of process of formation of the persons which childhood has dropped out for years of war and to definition of their valuable orientations.

Key words: education, personality, moral and ethical values.

Виховання дитини – це одне із найскладніших завдань, яке виникає перед батьками, адже відбувається процес формування та, не побоюєсь цього слова, “ліплення”, нової людини в руках якої майбутнє. Саме тут важливу роль повинна відіграти дитяча література, наповнена великою

кількістю різнопланових життєвих колізій, в основі яких перші приклади добра і зла, добродушності та егоїзму, моральності й антиморальності, подвигу та зради.

Кожне покоління по-різному усвідомлює своє призначення на землі. Їхні інтереси, цінності та морально-етичні засади сприймаються неоднозначно представниками старшого покоління, досвід яких набутий роками, а особливо тих, дитинство яких припало на час війни, і зворушило всі клітини людського тіла страшною свідомістю загрози майбутнього в якому: життя рідних та близьких, невтомне бажання вижити в умовах голоду, за будь-яку ціну стати на захист своєї родини та Батьківщини в цілому, формування характеру та сили волі в протистоянні з ворогом.

Нині наше суспільство користується масою позитивних можливостей науково-технічного прогресу, витрачає багато часу на забезпечення власного матеріального (і, найважливішого, як їм здається) статку, однак забуває про справжню ціну духовної величі минулих поколінь. Спостерігаючи за життям сучасної молоді та читаючи твори В. Близнеця й Г. Тютюнника, усвідомлюєш реальну потребу в їх вивченні дітьми різного віку, які саме на описаних (часто автобіографічних) прикладах засвідчують велику силу дитячої літератури та її спрямованість на формування людини на загальнолюдських, альтруїстичних цінностях. А основне, що в них притягує – це макросвіт дітей, в якому перегукується їхнє сприйняття з дорослою та об'єктивною оцінкою ситуацій, котрі випадають на долю маленьких персонажів. Саме тому, дитяча література про війну знову на порі.

Твори письменників-шістдесятників, дитинство яких випало на роки Великої вітчизняної війни, якнайкраще дають можливість пізнати ті часи. А їх творчість була й залишається актуальною серед літературознавців, адже вона розкриває перед сучасним читачем правдиву та страшну сторінку історії людства, долі родин, які ціною власного життя виборювали перемогу. Підтверджується така позиція і думками дослідників літературних здобутків В. Близнеця та Г. Тютюнника.

Так, В. Базилевський, М. Слабошпицький і Г. Ключек у збірнику літературно-критичних статей про творчість В. Близнеця “Як звуки павутинки” наголошують на спільних та відмінних рисах їх творів: “суворість правди”, “художні принципи зображення героя”, “розвиток теми “людина і війна” [3, с. 154], “манера створення характерів” [3, с. 168] та відзначають їх особливість: “дорослі зображуються крізь призму сприйняття дітей” [4, с. 187]. А Шевченко засвідчує, що зі сторінок повістей Г. Тютюнника помітно авторську любов до дітей, котрі “в малі свої роки виявили таку силу духу, яка не всім і дорослим до снаги” [9, с. 14].

Глибина розуміння письменником дитячої душі, на думку Н. Сидоренко, полягає не в її ідеалізації, а в щирій правдивості вчинків героїв його творів. Саме цим і зумовлена важливість їх вивчення, шляхом “задоволення відчутного дефіциту вартісної книжки про і для дітей” [4, с. 617].

Досліджуючи творчість зазначених митців через призму шістдесятництва, О. Чепурна підкреслює, що “стосунки дитини й оточення відбивають цілісний погляд автора на особистість, яка знаходиться в стані перманентного морально-етичного вибору” [8, с. 8], а Н. Дудінова конкретизує попередню думку ще й специфікою авторських художніх засобів, які “визначають внутрішній подвиг душі”, підкреслюючи “морально-етичні засади формування основ характеру дитини” [2, с. 92].

Отже, така активна позиція дослідників переконує, що питання формування особистості в літературі про дітей багатогранне й вимагає як системності в процесі літературознавчих досліджень, так і особливої уваги з боку читачів різного віку.

Метою статті є вивчення процесу становлення маленьких особистостей у складних соціально-побутових умовах життя тогочасного суспільства.

Війна ніколи не приносила щастя людству, незалежно від її рівня та масштабів, однак загубила та виховала сталево мужніх і витривалих людей, серед яких особливої уваги письменників заслуговують діти, як надія на продовження життя.

Так, повість В. Близнеця “Мовчун” побудована на контрастах життєвих та морально-етичних принципів родин Бойчуків та Кубенків. Після відправлення їхніх чоловіків на фронт, важкий тягар виживання та відповідальності за збереження родин покладалась на матерів. Зокрема,

Бойчукам довелося пережити жорстокість виселення з власної хати через несплату податків, відривання дітей від матері місцевими прислужниками німців на знак покарання. Та, за словами сина Сергія, завдяки старшій Тоні, яка стала меншим: *“і за старшу сестру, і за матір”* [1, с. 25] вдалося зберегти родину.

Поважали сестру діти та матір не тільки за доброту, а ще й за її схожість із батьком [1, с. 27]. Саме тому, слово Тоні в родині було вагомим. Не тільки на єдності, а ще й на материнському прикладі трималася ця родина. Свідченням цього є завершення процесу сватання, яке для одних дітей виступало надією на покращення власного майбутнього, а для інших, – виявилось суворим випробуванням на вірність, бо й ті, й другі підсвідомо відчували, перш за все, зраду батькові, адже ж *“приймак – це щось далеко від тіла і душі, а батько – зовсім інше”* [1, с. 29]. А відмова матері: *“Ні. При живому чоловікові заміж... Та діти мене зречуться”* [1, с. 30], – остаточно стає прикладом вірності й любові для Сергія та інших.

Повною протилежністю виступає позиція дітей та батьків у родині Сашка Кубенка, розповідь про життя якої зосереджена автором на одній важливій деталі – портретові батька. Саме він стає тим *“дамокловим мечем”* для Єви (матері хлопчика), котрий змушує жінку періодично замислюватись над своїм життям та вступати в діалог зі своєю совістю: *“Єва поглядом по стіні вгору зустрілася з очима ... чоловіка”*, котрий ніби пильно спостерігав за нею *“і в погляді його був притаєний смуток чи здогад”* [1, с. 43]. Неодноразові монологи жінки перед перевернутим портретом чоловіка засвідчували як ненависть та злість проймали все її тіло, аж до болючих судом. Усю ту злість вона скажено та безпідставно виплескувала на сина, прагнучи вгамувати роздратування, фізично караючи свою єдину дитину. При цьому, її стосунки з приймаком були настільки інстинктивними, що робили жінку безвільною ганчіркою в руках паразита: *“сама не знаю, що роблю”* [1, с. 43], – наголошувала Єва.

Мабуть, саме цим і зумовлена така егоїстична оцінка ситуації в родині Бойчуків: *“От дурна жінка”*, *“погубить себе, погубить дітей...”* [1, с. 48], бо насправді ж Єва сама була нездатна на таку виваженість і стійкість позиції, і тому без будь-яких докорів сумління руйнувала власну родину. Свідченням такої думки є одна з інохарактеристик односельчан, котра влучно розкриває оцінку її поведінки мікросоціумом: *“Єва з приймаком чарчиною гріються, а його на мороз посла...”* [1, с. 55]. Та навіть підкреслена автором дивна *“розтерянність”* [1, с. 70], викликана втечею Сашка з дому, нічому не навчила жінку. Свідченням цього виступає реакція Єви на похоронку із фронту для родини Бойчуків: *“Подумать тільки... з першого дня вбитий, з першого дня війни... а вона ждала”* [1, с. 93], адже для вдови – це була втрата останньої надії, яка зігрівала родину впродовж війни, а для Сашкової матері – лише холодна й глумлива реакція та здивування жіночій безнадійній вірності.

Психологічно складним подається у творі образ Сашка. Вже перші згадки про нього розкривають перед читачами злиденне життя дітей воєнних років: *“Промерзле напівсонне тіло тяглося додому”* [1, с. 22], на яких покладався основний тягар захисту родини від голоду. Зазвичай, у міру своїх сил, діти вишукували: *“загублений з літа буряк”*, *“шапки соняшника”*, *“прихований у рівчаку і засипаний снігом снопок гречки чи проса”* [1, с. 32], і саме цим, на деякий час, виривалися з рук масштабної та невідступної стихії смерті. Та, як виявилось згодом, не це було найскладнішим випробуванням для маленького Сашка – його більше за все турбували стосунки матері з барабанщиком Гринею, котрий свідомо користувався Євиною безвольністю та залежністю. Єдине, що надавало хлопцеві сил, зігрівало в ті нелегкі земні походи – це світлий спогад про батька: *“сонна пам'ять на мить оживала, і тоді він бачив лежак, подушку, старе пальто, яким накрився з головою; а ще сірів йому на стіні батьків портрет”* [1, с. 34], котрий завжди ніби наставляв: *“крітись”* [1, с. 34]. Саме на його прикладі хлопчик намагався будувати власне життя та прагнути до виховання в собі найвищих загальнолюдських рис характеру.

Навчився Сашко й визначати негативні людські риси: брехливість, зраду та пристосуванство. Так, однією з ознак зради родинним цінностям була наскрізна деталь твору: *“батьків портрет перевернуто. Замість обличчя – сіра запилена картонка, та що зі споду”* [1, с. 37]. Саме вона згодом і зумовила формування однієї з найстабільніших рис характеру Сашка – зневаги до приймаків (*“лихим холодним вогнем поблискували Сашкові очі, ненависним поглядом він уп'явся в розхристані червонясті приймакові груди, в засмальцьовану тілогрійку”* [1, с. 38]), котрі,

користуючись ситуацією, втішають, зневірених у майбутньому, слабкодухих жінок та ще й насмішливо глумляться над їхніми дітьми.

Сашка називають мовчуном, і ця риса в нього від батька. Здавалось би така маленька деталь його психологічного портрету, а яка вона неоднозначна у сприйнятті оточуючими та в деякій мірі парадоксальна: саме через неї Гринько ненавидить хлопчика, адже відчуває пристосуванець велику, хоча й поки що дитячу силу протистояння на шляху захисту родини від подібних п'явок суспільства; у матері вона викликає ненависть та страх, бо безмовний діалог очей її із сином постійно взиває до її совісті та нагадує про зраду родинним цінностям; а самого Сашка ця риса характеру загартує від помилок у подібних життєвих ситуаціях, утримує від зла та робить мудрішим. Хлопчик усією душею протестує проти поведінки матері, котра виявилася настільки слабкодухою, що при живому чоловікові знеславилася на все село. І саме внутрішній монолог-звернення до батька передає страждання дитини: – *“А мати?”* – *“Біда. Краще мовчать”* [1, с. 42], бо не відчуває хлопчина такої потрібної в цьому віці материнської підтримки та ласки, а замість них у душі притаїлись образа й біль. Єдине, що надавало силу дитині – це надія на повернення Мирона Кубенка з війни і налагодження життя в родині.

Сашко довгий час терпеливо щось виживав, сподівався на диво, приховував свою ненависть до матері, однак його німий погляд багато про що говорив жінці: *“глянула і вмовкла: такого Сашка Єва ще не бачила. Він сидів, упершись лобатою головою в коліна, і гостро, невідривно дивився на неї. В його хворобливих гарячих очах було стільки недитячої туги, стільки презирства (не руште мене!), що Єві стало не по собі”* [1, с. 51]. Саме в таких умовах хлопчику й доводиться перетинати межу між світом дитинства та світом дорослих, а мати при цьому втрачає щиру любов сина.

Однак замість спроби надолужити втрачене, та хоча б вибачитися, жінка свідомо ображає рідну дитину, називаючи її *“убойцем”* [1, с. 51], та ще й проявляє відверту зневагу до того єдиного, котрому можна було б довірити старість, звинувачуючи *“потормака безмовного”* [1, с. 55] у власних гріхах. А скільки смутку викликала мати тим у душі Сашка, котрий, не жаліючи себе, піклувався про неї, примирявся з її слабостями, терпів на собі осуд односельчан.

Довго мовчав Сашко. Однак у тому мовчанні було скільки болі, ненависті та відчаю, що, сказавши з опалу це матері, він не простив би собі. Сидячи в хатині темними ночами, він шукав можливість виправдання ситуації: спочатку жалів, а потім його душу наповнив такий біль, що тільки погляд на батьків портрет стримував його, змушував прийняти жорстоку реальність та вчитися жити не за своїми роками. Його вже не так хвилював людський осуд, як образа за батька, котрий, як і мільйони чоловіків, ризикував своїм життям заради родини, вірив у перемогу, а вона – мати: замість віри та надії на його повернення – морально зламалась.

Та одного разу, не витримавши напруги, Сашко звинуватив матір у брехні й егоїзмі: *“Не для мене зробила! для себе...для себе!”* [1, с. 56], чим викликав такий найнеочікуваніший супротив, *“впертість та непокірність живого ества ще більше розлютило Єву”* [1, с. 56], адже зачепив найпрогнвшу сторону її душі, яка була відчужена від усього людського, та викликала відразу своєю аморальністю. А далі втеча від болю, яка розкривається в розлогій характеристиці (*“Вітер підхопив його й погнав у темряву, в довгу буряну ніч. Він падав і біг по снігу і з мстивим злорадством уявляв, як підпалює хату, як буря жене вогонь по стрісі, а мати виглядає з вікна й гукає: “Вернись, вернись, Сашко, я не хотіла!...”* [1, с. 56]) та прагнення змусити матір усвідомити свою помилку. Він намагався не піддаватися миттєвим слабостям: (*“десь глибоко ворухнувся сум чи жаль, але Сашко відігнав те видіння”* [1, с. 64]) і, пересиджуючи за селом, вирішив: *“тут батька ждати му”* [1, с. 70]. Така позиція дитини свідчить про велику силу волі, та здатність глибоко усвідомлювати важливість ситуації розумом, а не емоціями.

Сашко багато що з того часу передумав, переосмислив і про свою долю, і про долю матерів, їхню старість та з сумом проконстатував: війна, яка ж вона страшна та стільки зламила людських доль. І ще вчорашня стійкість і непокора Сашка миттєво поступилися дитячим сумом за матір'ю і він збагнув, що хоче *“піти, примиритися з матір'ю, простити їй все, аби тільки вона приголубила, пожаліла його”* [1, с. 74]. А побачивши її, йому згадалася все: *“барабанщик”, “батьків портрет”* та більше за все його душу гнітило питання: чому так довго матір не шукала його, яке було скоріш риторичним.

Нестерпне внутрішнє протистояння хлопчика в боротьбі за правду притупилося тільки на час повернення батька. І саме тут переважила далекоглядність та дорослість думки, адже Сашко усвідомив, що повинен стати сильнішим за власні емоції, оскільки батькам доля подарувала останню, як згодом виявиться, щасливу мить і її варто поважати. Однак після його від'їзду страшна порожнеча не тільки нагадала про себе, а ще й виявилася кульмінаційною в житті дитини. І Сашко вирішив послати виклик долі, довго обмірковуючи слова старого солдата, все ж таки наважився: *“напишу”* [1, с. 93]. Та так і не дійшов лист до адресата, а війна забрала останню надію в дитини.

І почуття невимовного болю раптом стало другорядним, а реальність зайняла страшна війна, яка зруйнувала теплий спогад дитинства – рідну хату, батьків портрет і все те, що нагадувало йому про щасливе, хоча й дуже складне дитинство. Тепер на Сашка покладено велику відповідальність – турбота про матір.

Г. Тютюнник також не оминув у своїх творах можливість розкрити долю дітей війни, адже їхні маленькі приклади достойні дорослої поваги ще не одного покоління.

Так, долі Климка з однойменної повісті та Харитона з *“Облоги”* автор подає на основі контрасту характеристик довоєнного та окупаційного періодів у їхньому житті. Зокрема, минуле Харитона асоціюється в дитячій свідомості з приємними згадками про бабусю, яка виховувала його, після того як мати: *“з дому зійшла, повіялась”* [6, с. 191]. В основі його життєвої філософії була, закладена з дитинства, настанова: *“живи смирно та вишиво...”* [6, с. 192] та набута досвідом старших порада: за фронтом іти, бо *“позаду, я хто? Сирота, старець, прибуду... а тут я сам собі пан: схочу – до частини якоїсь пристану, чиститиму картоплю, митиму машини. Хто мене вижене, як я – поміч?”* [6, с. 195]. Тож, така характеристика минулого дитини свідчить про нелегку долю покинутих напризволяще сиріт.

Останній день дитинства Харитона був раз і назавжди похований зі смертю бабусі, а доросле життя відкрилося йому у всій багатогранності: скалічені люди, спалені будівлі, примусове вивезення в Німеччину. Розповідаючи про мандрівки хлопчика, автор ніби паралельно розкриває перед читачем масштабну картину болю та зруйнованих людських доль.

Єднає їх із Сашком-мовчуном (з однойменної повісті В. Близнеця) болючий осуд материнських вчинків та авторитет батька. Часто згадується Харитонові материнська погоня за кращим життям: *“Я ще хочу, жити! Ха! Мені ще, слава богу, не п'ятдесят, двадцять п'ять!”* [6, с. 214] та осудливе бабусине благання зупинитися заради дитини. Адже із втечею матері загубилась у душі Харитона надія на щастя та порятунок, а набутий досвід дорослого життя підказував: *“Упав, підвівся і знову скачи!”* [6, с. 216] та *“Згадуй щось своє, дитиняче, хороше”* [6, с. 219], щоб лихо забути.

Отже, саме такий алгоритм і став життєвим кредом дванадцятирічного підлітка, котрий, за словами радистів, *“не так за літами, як за характером”* став дорослим [6, с.238].

Рано осиротів і Клим з однойменної повісті Г. Тютюнника. Його дитинство та впевненість у майбутньому обірвалися зі смертю єдиної близької людини – дядька, а фашистська бомба, яка влучила в їхній барак позбавила приємних спогадів минулого. Життєвого досвіду хлопчина набув, мандруючи степами, де він надивився на *“змучених голодом людей”* [7, с. 399], та приємно був вражений доброзичливим ставленням до сироти. Відзначався Климко й сміливістю, адже сам наважився відправитися до Донецька по сіль, хоча й у душі відчутним було хвилювання.

Однак мудро розсудив хлопчина, що серед усіх його друзів (Зульфата та Наталі Миколаївни), йому одному немає чого втрачати – бо він сирота. Єдине, що його зігрівало – це прагнення допомогти людям, котрі не залишили його у складній ситуації. І Климко виконав покладені на нього сподівання.

Не змогли зупинити дитину ні голод, ні холод, ні хвороби, бо він відчував відповідальність за інших, та не зумів протистояти Климко тільки ворожій кулі. Мабуть, саме так війна мстилася людям за непокору. Та своєю смертю дитина змогла перемогти навколишнє зло, рятуючи при цьому військовополоненого: *“Від переїзду вдарила довга черга. Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, що в очах йому попливли червоногарячі плями”* [7, с. 425]. Такий

альтруїстичний вчинок хлопчика свідчить про подвиг багатьох людей, котрі незалежно від віку власною ціною давали надію останнім на перемогу добра над злом.

Отже, змальовані авторами дитячі долі свідчать про здатність письменників занурюватися в глибини людських душ, і помічати в них ті моменти, котрі недоступні кожному. Бо саме завдяки таким маленьким деталям досліднику вдається зрозуміти складні долі “дорослих не по літах” дітлахів. Та хоча ситуації, в яких доводиться опинитися персонажам творів В. Близнеця і Г. Тютюнника й не зовсім схожі між собою, все ж багато є такого, що об’єднує їх характер і поведінку – дитинство, зруйноване війною; самостійність прийняття рішень; дорослість мислення та здатність жити за принципом високих морально-етичних цінностей, які були і в різні часи, і в різному віці закладені представниками різних поколінь (батьком “Мовчун”, бабусею “Облога” та дядьком “Климко”).

А це ще раз засвідчує позачасову актуальність дитячої літератури, особливо для тих поколінь, котрі знаходяться на етапі формування власних життєвих позицій та потребують конкретних прикладів як із минулого, так і сучасного життя. Бо змальовані авторами діти є справді сильними особистостями, котрих за різних обставин ламало життя, випробовувало на мужність та зло, однак у результаті всіх цих завдань їм все ж таки вдалося вирости в майбутньому мужніми й достойними людьми, а їхні подвиги – гідні для наслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Близнець В. Хлопчик і тінь: Повісті для середн. та ст. шк. віку / В. С. Близнець [упоряд. Р. М. Близнець; Передм. В. О. Базилевського]. – К.: Молодь, 1989. – 304 с.
2. Дудінова Н. Внутрішньо психологічний конфлікт у творах для дітей В. Близнеця як нове бачення тем дитинства й війни / Н. О. Дудінова // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2010. – С. 89-93.
3. Ключек Г. Висока чутливість душі / Григорій Ключек // Як звук павутинки: зб. літ.-критич. ст., нарисів про твори Віктора Близнеця. Автобіогр., неопубл. твори: для ст. шк. віку [упоряд. Р. М. Близнеця; за ред. В. В. Яременка]. – К.: Веселка, 1987. – С. 152-176.
4. Сидоренко Н. Духовність дитячих образів у творчості Віктора Близнеця / Наталія Сидоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць. – Вип. 21. – Ч. 1: Аспекти духовності української літератури / Редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – К.: Акцент, 2005. – С. 610-619.
5. Слабошпицький М. І для дітей, і для дорослих / Михайло Слабошпицький // Як звук павутинки: зб. літ.-критич. ст., нарисів про твори Віктора Близнеця. Автобіогр., неопубл. твори: для ст. шк. віку [упоряд. Р. М. Близнеця; за ред. В. В. Яременка]. – К.: Веселка, 1987. – С. 183-206.
6. Тютюнник Г. Смерть кавалера: Повісті і оповідання / Григорій Тютюнник / [передм. А. Шевченка]. – К.: Махаон-Україна, 2001. – С. 190-252.
7. Тютюнник Г. Облога: Вибр. твори / Григорій Тютюнник. [передм., упорядкув. та приміт. В. Дончика]. – 3-є вид. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – С. 383-425.
8. Чепурна О. Дискурс дитини у прозі українських письменників-шістдесятників (Гр. Тютюнник, В. Близнець, Є. Гуцало): автореф. дис. на здобуття ступеня к. філол. н.: спец. 10.01.01 “українська література” / Олена Володимирівна Чепурна. – Кіровоград. – 2008. – 20 с.
9. Шевченко А. Щастя й злощастя Григора Тютюнника / Анатолій Шевченко // Смерть кавалера: Повісті і оповідання. – К.: Махаон-Україна, 2001. – С. 5-16.